

Nagy Attila

Veszélyek és esélyek olvasási kultúránk alakulásában*

Nincs itt alkalmunk a magyar közoktatás tényerésével összefüggésben bemutatni a tényleges analfabetizmus visszaszorulásának folyamatát, csupán jelezzük, hogy a XX. század elején a népesség egyharmada írástudatlan volt, s ez az arány a II. világháború elejére már 10% alá csökkent.

Nagy lépésekben haladva, s a negatívumok felől közelítve mindössze utalunk a legutóbbi országos reprezentatív adatfelvétel egyik eredményére (Nagy A. 1997), mely szerint a 14 éven felüli népesség 27%-a nyíltan bevallja, hogy még sohasem járt könyvtárban, de a 18 évnél idősebbek mindössze 17%-a használója a kérdéses időpontjában valamilyen könyvtárnak. Nyugat-Európa országaiiban ez az arány 60%.

A jórészt olvasáskutatási műhelyünkben végzett vizsgálatok eredményei szerint a könyvet nem olvasók aránya az utóbbi 4 évtized alatt csökkent ugyan (Gereben F. 1998) (1964: 41%—1996: 33%), de a 18 évnél idősebbek tizede saját bevallása szerint soha életében nem olvasott könyvet. Más megközelítésben, de ugyancsak Gereben Ferenc adataira támaszkodva (Gereben F. 1998), a sem könyvet, sem sajtóterméket nem olvasók létszáma félmillió nagyságrendűnek (a 18 éven felüliek 6—6,5%-ának) becsülhető. Ezt a tömeget nagy valószínűséggel ítélnénk funkcionális analfabétának.

A fogalom nyilvánvalóan csakis egy skálaként képzelhető el, amely az olvasás különböző mértékű zavarait, nehézségeit takarja, de melynek eredményeként az érintett személyek az írott információk használatából kiszorulnak. Ennek következtében munkavállalói esélyeik, szakmaváltási, továbbtanulási lehetőségeik radikálisan csökkennek, a kulturális javak jelentős része elérhetetlenné válik, de még a közéleti mozgástér is beszűkül a csökevényes tájékozódási lehetőségek miatt. Feltétlenül nyomatékosítanunk kell: a leírt jelenség nem csupán kulturális közügy, de kifejezetten a modernizáció és a gazdasági felemelkedés gátjává, lassítójává válik a munkaerő jelentős mértékű képezhetlensége, a tömeges funkcionális analfabetizmus.

* Az ország könyvtáraiban meghirdetett *Olvasás Éve* programsorozatra szeretnénk irányítani olvasóink figyelmét ezzel az írással is.

Egy célzottabb vizsgálat (Terestyéni T. 1996) adatai a fentiekénél súlyosabbnak mutatják a helyzetet. A könyvet nem olvasók azonos nagyságrendűnek mutatkoznak (34%), de már a napilapokat sem forgatók itt jóval magasabb arányt (23%) képviselnek.

Munkavégzés közben kell(ett)-e olvasnia, írnia, számolnia, rajzolnia? (%)

	olvasás	írás	számolás	rajzolás
soha	58	61	44	81
néha	12	12	15	10
gyakran	30	27	41	9
Összesen (N = 993)	100	100	100	100

Mint látható, még a számolás a leggyakrabban előforduló feladat, de a válaszolók többsége sem írni, sem olvasni nem szokott (soha!) napi munkája során. (Ráadásul levelet, de magánjellegű feljegyzést sem készít a 40—70 százaléka.)

A fentiek nyomán Terestyéni Tamás a felnőtt népesség negyedét, ötödét ítéli a funkcionális írástudatlanság valamely kategóriájába sorolandónak.

Világszerte információs-kommunikációs forradalmat emlegetnek, s közben a hazai munkavállalók nagyobb részétől semmiféle intellektuális teljesítményt, erőfeszítést nem igényelnek.

Az alig, vagy semmit nem olvasók jó része az idősebb és iskolázatlanabb rétegekhez tartozik ugyan, de — amint az a kilencvenes évek derekáig bizonyára igaz volt — a fiatalabb korosztályokból folyamatosan érkezik a funkcionális analfabetizmus utánpótlása.

1. Az 1990-es évek második feléig a magyar iskola rendszerben hosszú évek óta a fiatalok 6—8%-a nem végezte el a 8. osztályt a 16. életév betöltéséig sem;

2. a 8. osztályosok 30%-a súlyos szövegértési problémákkal küszködött;

3. a közoktatásból kiesők arányát 25—29% között becsültük (nem kerültek sem középiskolába, sem szakmunkásképzőbe);

4. a középiskolákból évente átlagosan a tanulók 13—15%-a esett ki;

5. az egyes iskolák közötti különbségek (falu, kisváros, nagyváros) fokozatosan növekedtek,;

6. 1990 és 1995 között a 9 és 18 éves korosztályok olvasásértési teljesítménye 20%-kal romlott. (Az 1—6. pontokban felsorolt tények forrásai: A túlsó part messze van. Tudományos konferencia a funkcionális analfabétizmusról. Illyefalva, 1996. nov. 18—22., valamint Jelentés a magyar közoktatásról, Bp., 1996. Országos Közoktatási Intézet.)

Több évtizedes romló tendenciák után végre az Országos Közoktatási Intézet 1997-ben felvett adatai már egy ellenkező előjelű elmozdulást sejtetnek. (Az 1999-es vizsgálatok eredményeit még nem ismerem.)

Az olvasásra vonatkozó attitűdök többgenerációs minták nyomán adódnak tovább. Vagyis a jól olvasó gyerekek mögött olyan szülők álltak, állnak, akikkel még nagyszüleik intenzív kapcsolatban voltak, tehát együtt beszélgettek, játszottak, dolgoztak, de közben még volt „kollektív narráció”, családtörténet és mese, nemzetmítosz és mondóka, altató dal és találás kérdés. Az utóbbi évtizedekben a nők tömeges munkavállalása, a családok szétesése szinte szükségszerűen „löki” a magányos, szorongó gyerekeket a tv, a video és a számítógép képernyője elé, s amint azt jól tudjuk (Báthory Z. 1998) a napi 4 órát tévézők tanulmányi eredménye, olvasásértési színvonala szignifikánsan rosszabb azokénál, akik csak napi 1,5-2 órát töltenek a mozgókép bűvöletében. (Hasonló adatokra találunk a számítógép használatával összefüggésben is.) Vagyis a funkcionális analfabétizmus visszaszorítása nyilvánvalóan többszálú, összehangolt stratégiát igényel. Szükség lenne az angol nyelvű szakirodalomban jó évtizede használt „family literacy”-ként emlegetett problémakör hazai adaptálására, annak gyakorlati felismerésére, hogy a nem olvasó gyerek mögött rendszerint nem olvasó szülő áll. S miután a pszichológusok véleménye szerint a „szülő tünete a gyerek”, a sikeres terápia is döntően a szülő bevonásával képzelhető el. Másrészt legalább a közszolgálati tv-állomásokat kellene meggyőzni felelősségük túl nem becsülhető mértékéről. Mikor készült utoljára a magyar tv-stúdiók bármelyikében igényes adaptáció egy klasszikus vagy kortárs

értékes irodalmi műről? Irányít-e a tv, a könyvtárak és a könyvesbolt felé?

Harmadrészt vajon pedagógusképzésünk lépést tart-e a megváltozott körülményekkel? Tanítói és tanári oklevelet lehet ma szerezni hazánkban a gyermekirodalom tanulmányozása nélkül, tanárképző főiskoláinkon 2 féléven át oktatják az audiovizuális eszközök használatát, de nincs filmesztétika!

Vak vezet világtalant! Hogyan segítsen a szülőnek, a diáknak a pedagógus, ha maga is felkészületlen? Ha az otthoni olvasásra egyre kevesebb idő jut (különórák, túlterhelés, médiafogyasztás növekvő ideje stb.), akkor az órai közös munkában kellene egyre nagyobb szerepet, több időt szánni az egyéni és a csoportos olvasásra. Az ilyen jellegű módszertani képző és továbbképző tanfolyamok bátorítása, propagálása az oktatási kormányzat egyik központi feladata lehetne. Egyébként már hét pedagógusképző intézményünkben folyik ilyen irányú tevékenység: „Olvasással és írással a kritikus gondolkodásért” Budapesten az ELTE Tanítóképző és Tanárképző Főiskoláin, Debrecenben a Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskolán, Győrben az Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolán, a Pécsi Egyetem Tanárképző Főiskolai Karán, valamint Szegeden a József Attila Tudományegyetemen. A pedagógusképzés minden szintjén tudatosítani kellene, hogy az olvasás tipikusan tantárgyközi feladat, tehát nem csupán az alsó tagozat, nem kizárólag az anyanyelvet és irodalmat oktatók, hanem a tantestület egészének feladata az olvasási készség megfelelő szintű kicsiszolása, begyakorlása, fejlesztése.

Negyedszer, az ifjúsági sajtó jobbik része (Kincskereső) évek óta agonizál, pedig életben kellene tartani! Ötödször, a gyermek és iskolai könyvtárak évtizedek során át a hazai könyvtári rendszer leggyengébb láncszemét jelentették, s a pozitív irányú változások jelei még ma sem egyértelműek.

Szükségesnek látszik hangsúlyoznunk, hogy a család teremti — vagy nem teremti — meg az olvasás iránti érdeklődés és kíváncsiság alapjait, az olvasásra vonatkozó attitűdöket, az iskola megtanítja az olvasás technikáját, a könyvtár segít az érdeklődés, a tájékozódási szokások gazdagításában, a munkahely, a tágabb társadalmi közeg, egyebek mellett a média műsorpolitikája, vagyis a társadalom

egésze hordoz valamilyen mértékű felelősséget olvasási kultúránk állapotával kapcsolatban.

Végezetül a fentiek bővebb illusztrációjaként, a nyilvánvalóan megosztott felelősség bizonyítékaként hadd idézzek néhány összefüggést, változási tendenciát a felnőtt magyar társadalom olvasási szokásainak elmozdulásairól (Nagy A. 1997). A már hivatkozott (1996) 5000 fős, országosan reprezentatív vizsgálat adatait korábbi, saját műhelyünkben végzett adatfelvételek eredményeivel összevetve egyértelműen kirajzolódik az utóbbi évek új piaci igényei.

A XIX. század egyre kevésbé érdekes (1978-ban még a válaszok 20%-a, mára csupán 4%-a sorolható ide), míg a kortárs alkotások vonzereje ugyanilyen intervallumot tekintve megduplázódott (1978: 18% és 1996: 40%)! Jól tudjuk, a fikció egy kicsit menekülés a valóság szorításából, de egyúttal a felfedezés, a megismerés, az érvényes tudás megszerzésének egyik eszköze. Korai lenne most még megítélni, hogy melyik igazság az erősebb ebben az esetben. Inkább vizsgálódjunk tovább!

A legutóbbi, illetve az éppen aktuális olvasmányok műfaji megoszlása azt mutatja, hogy a romantika és a klasszikus realizmus vonzereje csökkenő tendenciájú, a kortárs, értékes művek keresettsége szinte alig mutatható ki (3%), míg a szórakoztató, könnyed, kalandos, szerelmes témájú, az illúziókat, az álomvilágot mutató, a menekülési reakciókat sejtető olvasmányok népszerűsége érzékelhetően növekszik. Kevésbé radikálisan de mégis egyértelműen erősödik a non-fiction, az ismeretterjesztő és tudományos, a tényeket, a tudni- és tennivalókat bemutató könyvtípus. (1996: népszerű ismeretterjesztő = 13%, komoly ismeretterjesztő = 11%, szakkönyv = 4,5%, áltudomány = 2,2%.)

Jól ismert jelenségről van szó, kettős értelemben is. Egyrészt a nyolcvanas évek vége óta, a parlamentáris demokrácia megteremtésével párhuzamosan alapvetően megváltozott Magyarországon is a szépirodalom funkciója. Ma már nem kell verset írni Nagy Imre újratemetése érdekében, se novellát, se kisregényt a politikailag kimondhatatlan témákról. Csaknem minden szabad a publicisztika és a szaktudományok számára. Másrészt életünk egésze haszonelvűbb, anyagiasabb, földhözragadtabb, ideológ-

giamentesebb lett. Többet, pontosabban, haszonelvűbben, praktikusabban szeretnénk tudni, s lám ez az olvasmányok összetételében is tükröződik!

Az új helyzet láthatóan zavarba ejtően hat az író-társadalomra is („nem szabad közéleti témákkal foglalkozni!” — miközben még 1956 sincs igazán megírva!), de az olvasók sem keresik már a 60-as, 70-es évekhez hasonló érdeklődéssel a fikciós művek rejtett üzeneteit.

Végül vizsgáljuk meg az olvasmányok szerzőinek nemzetiségi megoszlását is!

Az előzmények után már egyáltalán nem meglepő, hogy 3 évtizede folyamatosan csökken a magyar szerzők aránya, harminc éve még 60 százalék felett volt, s mára 40% alá került. A 30,4 százaléknyi amerikai szerzőből, alig 0,5% mondható dél-amerikainak. Nem Faulkner, nem Hemingway, nem Williams, nem Updike, nem Salinger, nem Singer, nem Arthur Miller, nem Bellow és nem Malamud lett az olvasottabb, népszerűbb, hanem a valódi, hamisítatlan vagy éppen csak annak látszani akaró amerikai lektúr, a hazugság rózsaszínű álomvilága, a borzongató, ám nagyobb érzelmi kockázatoktól mentes bűntények sora, a kielégülést, a vágyfantáziákat biztonsággal szolgáló kommersz hódít feltartóztatatlannal.

Egyébként 1995-ben 500 hazai pedagógus körében végzett vizsgálat adatainak összesítése után, a legutóbbi olvasmányok rangsorát Robin Cook vezette. (A menekülés mozzanatára már utaltunk, de a jelenség alaposabb vizsgálata, a részletesebb magyarázatkeresés még előttünk álló feladat.)

Megerősíthetőnek látszik a már korábbi diagnózis, miszerint az egységesülő Európa felé törekedve, a globalizálódó gazdasági világtrendhez közeledve a modernizálódó magyar társadalom olvasási szokásait a célszerűbbé, gyakorlatiasabbá válás jellemzi egyfelől (non fiction), másrészt viszont a valóság megszépített illúzióját nyújtó, jobbára amerikai kommersz vonzereje tűnik a legerősebbnek, s a (kortárs) magyar alkotások népszerűsége eközben folyamatosan és radikálisan csökken. És ezeket az igényeket a piac érzékenyen követi.

Záróakkordként mindössze jelezni tudjuk, hogy az 1997 szeptembere és 2000 júniusa közötti 3

tanéven keresztül az ország 8 iskolájában „Olvasás-fejlesztés-kritikus gondolkodás” címmel kísérletet végezhetünk, melynek középpontjában a tankönyvön kívüli információforrások használata állt. (El-
lentmondásmentes közlések betanulása helyett el-
lentmondó források mérlegelése, könyv- és könyv-
tárhasználat, kiegészítő cikkek, kézikönyvrészek, olvasmányok egyéni és csoportmunkában, vita stb.). A részeredményekről máshol már szóltunk röviden (Nagy A. 1999) s ezért itt most csupán két általánosítható mozzanatot szeretnék nyomatékosítani.

Egyrészt az olvasásértés színvonalát mérő, megismételt tesztek eredményei szerint a kontrollcsoportokban a stagnálás s a kísérleti osztályokban a határozott fejlődés volt tapasztalható. Tehát a megváltozott körülmények között a hagyományos módszerek sora ma már nem vezet érzékelhető sikerre. Másrészt az éveken át tartó erőfeszítések sorával lehetett az olvasás iránti attitűdöket megváltoztatni, az olvasás motivációs bázisát átalakítani. A „Miért olvasnak a gyerekek leginkább?” kérdéseinkre a szokásos módon oktatott tanulók döntő többsége „mert kötelező” választ adta, míg a kísérleti csoport tanulói szerint az olvasás érdekes, izgalmas foglalatosság.

Bővebben szóltunk ugyan a negatívumokról, de csak azért, hogy nagyobb érdeklődést keltsünk a prevenciót, a változtatást, a megújítást szolgáló módszerek, eljárások és gondolatok iránt.

Irodalom

Báthory Zoltán: Tanulóink televízió-fogyasztása egy felmérés tükrében = Gyermek és fiatalok a média vonzásában. Szerk.: Lovas György és Rab László. Bp. Gyermek és Ifjúsági Alapprogram, 1998.

Gereben Ferenc: Könyv, könyvtár, közönség. Bp. Országos Széchényi Könyvtár, 1998.

Nagy Attila: Modernizáció: globalizáció, amerikanizáció = Könyvtári Figyelő 1997, 3—4. sz.

Nagy Attila (szerk.): Olvasásfejlesztés iskolában és könyvtárban, Sárospatak, Magyar Olvasástársaság, 1999, 118—127. p.

Terestyéni Tamás: Írás- és olvasásnélküliség Magyarországon = Nyelv, nyelvész, társadalom. Szerk.: Tertts István, Pécs, JPTE, 1996.

Nyírfalvi Károly

„Pre”

Jöttünk a szélrózsa minden irányából
nevezném sorsnak, szebb volna akaratnak
a szavak összekeveredtek
Somogy, Szolnok, Komárom, Békés, ki tudja még
már csak egyféle e-hangot ejtek
szégyellem hirtelen elszánásom
csak sorok egymás alá
nem tudom hol és hogy elég...

A lendület visz és a forró idő, a
beszűkült tér, a terasz árnya
az elkódorgó szavak visszatérnek
mások tollam hegyét perzselik
nem így akartam én ezt
de mit, s ha már így esett
fogjam rá!, maradjak vesztig
hallgassak sokat, keveset.

MÚLTIdő

Nagyanyám háza előtt
lovaskocsik jártak az utcán
otthagyták nyomukat
útkaparóra nem emlékszem.
A bádogos hetente jött
mi naponta ízleltük a
termálfürdő vizét.

Nagyapa ott töltötte a napot
pedikűrös keze irdatlan lábakon matatott
a szűk kabinban.
Nagyapa meghalt, nyolcéves voltam.

Nagyanya is, mikor a 21-et töltöttem.
Enyhe nyár volt, előttem kolumbárium
az ablak tükrében kisírt szemem
értetlen arcom.

A strand és a temetés között
MÁSHOL és *máshol* és **máshol** jártam.
Voltam.

A pókra rácsaptam a szemetes fedelét
most turkálhat kedvére, ha kap levegőt.